

Auditiivne kommunikatsioon - raadio

Õppematerjal kursusel “Teoreetiline ja didaktiline tugi kursuse „Meedia ja mõjutamine“ õpetamiseks gümnaasiumis”

Urmas Loit, TÜ ajakirjanduse lektor

Audio-visuaalne – kuuldelis-vaateline
Auditiivne – kuuldeline

Puhtsuulist, vaid hääle abil toimuvat kommunikatsiooni on üsna piiratud hulgal. Massilisena tunneme eeskätt raadiot. Muud seelaadsed kommunikatsioonivormid (telefonikõne, pimedate omavaheline vestlus, helisalvestised) sobivad oma olemuse tõttu hästi raadiosaadete osaks.

Raadiot nimetatakse pimemeediumiks (Andrew Crisell). Sõnumeid ei ole näha, need koosnevad vaid häälest ja vaikusest. Ühesõnaga – helide maailm. Võrreldes teiste kommunikeerimisviisidega märkame, et siin saame rakendada üksnes kuulmismeelt ega üldse mitte teisi, ehk tugevaminigi arenenud meeli.

Tavaline inimsuhtlemisel on vestluskaaslaste vahel suuline ja silmside, mõnikord ka puuteline side. Eeskätt suheldakse kõne abil, mida saadavad esituslikud koodid: näoilme, žestid, kehakeel. Lisaks väidetakse, et ka kuulamine toimub paljuski silmade abil. Kuulaja loeb kõneleja huultelt teksti kaasa, sageli kompenseerimaks halba arusaadavust. Vestluse kontekstist saavad vestlejad sageli aru füüsilise läheduse tõttu, ühise kogemuse. Samuti toimub vestluse käigus pidev tagasiside ja kõneleja veendub, et kuulaja sai temast aru. Seda küsitakse verbaalselt, samuti mõistetakse ilmest ja reaktsioonist.

Massikommunikatsiooniga on võimalik hõlmata märksa rohkem kuulajaid, sealjuures ja väga kauge maa taga. Kuid kontakt muutub vähem isiklikuks, millega kaasneb väärmõistmise oht: puudub vahetu tagasiside. Tuleb luua sõnumi mõistmise kontekst. Seetõttu oleks massikommunikatsiooni puhul oluline, et sõnum oleks üht- või teistmoodi visuaalne.

Vanim massikommunikatsioon oli kirjasõna. Trükisõna toetavad arvud, joonised, pildid, fotod, graafikud. Teksti püsiv kättesaadavus kompenseerib selle umbisikulisust – teksti saab mitu korda lugeda. Sõnum on jääv ruumis ja ajas.

Filmis ja televisioonis on sõnumi isiklikkus osaliselt taastatud. Esmane kood on kõne, mida saadavad esituskoodid ja kõikvõimalikud muud kujundid, nii kiri kui ka konteksti selgitavad pildid.

Raadio koodiks on vaid hääle – **kõne, muusika, helid ja vaikus**. Neid pakub raadio oma retsipientidele, keda nimetame *kuulajateks* ja suuremal hulgal kokku *auditooriumiks*. Teadupoolest pole ka kuulmismeel kõige “intelligentsem”, mis viitab vajadusele esitada sõnum väga lihtsalt. Seetõttu on kuulajale luua edastatava mõistmiseks vajalik kontekst – see mis on isikliku inimestevahelise suhtluse puhul

olemas. S.t. me peame kirjeldama asju, millest me räägime, inimesi, kes räägivad, nende ilmeid ja kehakeelt. Samuti selgitavad konteksti kaasnevad sõnumid ja programmid. Sageli luuakse konteksti raadios ka tulevikuviidete abil, kui kirjeldatakse, mis saatekavas või konkreetses saates veel kõneks tuleb. Programmi vormi ja ülesehitusele viitamine võib tagada kuulaja püsimise lainel.

Ajalehes ja raamatus, mis on puhtalt visuaalne meedia, on see kontekst füüsiliselt pidevalt olemas – artiklid ja fotod on kõik korraga silma all ja me võime suvaliselt valida teksti ja selle osa, mida lugeda. Raamatus on ka sisukord. Selline meedium eksisteerib ruumis.

Samas mitte kogu visuaalne meedia ei eksisteeri ruumis. Televisiooni, filmi ja teatrit iseloomustab muuhulgas liikumine ja heli, mis esinevad eeskätt ajas. Filmis ja teatris pole reeglina vaja konteksti täiendavalt luua, sest areneb üks süžee, mida vaataja jälgib algusest lõpuni. Seal ei ole üksikuid “tükke”, mida võib sisse ja välja lülitada. Televisiooni teeb tulevikuviiteid, mida visuaalsusest lähtuvalt saab näidata koos jooksva programmiga tiitritena, ekraanijaotusena ja tekstigraafikana. Raadios on vaid helid, mida on soovitatav esitada ükshaaval või teatud piiratud kimbuna.

Teatud helisid kasutatakse raadios saadete alguse ja lõpu tähistamiseks, nimetatud ka raami konventsiooniks ja piirirituaaliks, mis viitab sellele, mida me kuulama hakkame. Erinevaid programmilõike piiritleb sageli ka vaikus. Eeskätt koosneb aga sõnum raadios kõnest – mis ei ole lihtsalt sõnad, vaid väljendatud hääle abil.

Samas loob raadio “pimedus” talle ka eelised, mis pole lasknud tal uute meediavormide pealetulekul hääbuda (kuigi televisiooni tekkel nii eeldati).

1 – Raadio annab võimaluse kujutluspiltide loomiseks. Detaile kirjeldatakse sõnadega, neid iseloomustavad ka tausthelid ning kuulaja peab manama endale visuaalse kujutluspildi kirjeldatavast. Lisaks on kujutlusvõime piiritu, võime luua ka meelekuvandeid olematutest asjadest. Ka televisioon ja film annavad võimaluse kujutluspiltideks – sealhulgas samastumiskujutlusteks, või näiteks toidutegemist

vaadates võime kujutleda valmiva toidu lõhna. Tummfilmis aga kujutleme helisid. On aga tõsi, et visuaalsete piltide reaalsusega füüsilisest keskkonnast domineerib filmis ja televisioonis eeskätt režissööri kujutus asjast. Samas võimaldab ka raamatu lugemine luua kujutluspilte mitte ainult tegelase mõtte- ja tundemaailmast, vaid ka tema välimusest ja tegevuskeskkonnast.

Samastumine – Maksimaalse sisseelamise puhul toimuvasse hakkab kuulaja end samastama saates esinejatega. Vaidlussituatsioonis tekivad sümpaatiad või antipaatiad, kunstiliste saadete puhul samastutakse ühe või teise tegelasega. Dokumentalistikas (uudistes) on võimalik samastumine ajakirjanikuga – eriti kui ajakirjanik on kuulaja esineja ning küsib küsimusi ning otsib vastuseid kuulajale huvipakkuvana.

2 – Raadio koodid on kuuldelised ja seetõttu esinevad ajas. See annab edastatavale “elulisuse”, sest on jälgitav arengus. Raamatu puhul saame me lugeda lõpplahendust viimaselt leheküljelt, raadiosaate puhul on see võimatu. Seeläbi toimivad ka eelsalvestatud saated olevikulistena. Nagu teater, film ja televisioon, räägib raadiogi pigem sellest, mis toimub, mitte sellest, mis on toimunud. Nagu kirjutab Ivar Triikkel: *“Ringhääling ei saa kunagi olla väljaspool aega ja ruumi. Ei täna, ei tulevikus. Küll aga saame üheks hetkeks aja seisatada.”* (1996)

3 – Raadios ei loo me kujutluspilti üksnes fantaasiamaailmast, vaid meil tuleb ette kujutada ka reaalselt maailma, mis saabub meile uudiste, ilmateadete ja arutlusaadetena. Lisaks kirjeldustele ja helidele tegutseb raadios ka hää, mis need kirjeldused meile edastab. Seega loob kuulaja ka temast oma kujutluspildi. Raadiodiktor on meie jaoks enam “fiktsioon” kui näiteks kunstilise filmi tegelane, kes väljamõeldusele vaatamata on meile füüsiliselt nähtav. Samas raadiodiktor on meile nähtamatu – iga kuulaja loob temast omamoodi ettekujutuse.

4 – Raadio “pimedus” jätab kuulajal käed ja silmad vabaks. Kõige esimesi detektorvastuvõtjaid kuulates pidi kuulaja anduma täie pühendumusega. Mõni aastakümme oli raadiovastuvõtja seotud ka toatäie antenniga. Kaasaskantavate ja autoraadiote tekkega on raadiot võimalik kuulata kõikjal – autos, õues ja kus iganes. Taskuraadio odavus võimaldab aparadi soetada igapähe. Seeläbi ei ole vajadust raadio ühiskuulamise järele (nagu 1920ndatel) – vaid raadio suhtleb igapähega meist eraldi, kuigi auditorium võib olla miljon. Seda soodustab ka raadiosaadete stiil, mis võimaldab sosistada igale kuulajale eraldi kõrva, mitte pidada massidele kõnet. Raadioaparaat võib asuda meile lähemal kui tavaline vestluspartner (näiteks keskkõoprogramm!) Raadio pakub ka seltsi üksindushetkel – keegi räägib minuga.

Selle tõttu suudab raadio edukalt konkureerida ka internetiga, sest raadio toob passiivsele kuulajale kätte ülikiiresti kõik värsked uudised, samas kui internet nõuab interaktiivsust, sisse-logimist ja värskema uudise versiooni saamiseks lehekülje värskendamata – *refresh*’ima. Autojuhtidele saab anda värskemat infot teeolude kohta, mille põhjal nad saavad vajadusel ümber kujundada oma teekonna. Tavaolukorras raadio ülimat passiivselt tarbitavat tipp-operatiivsust rakendab harva, sest raadio kuulamine etteaimatava saatekava alusel annab kuulajale vabaduse oma aega vajalikul moel planeerida. Kriisilukorras saab aga olulise uudise või teate edastada

momentaanselt – kusjuures improviseeritud lause ongi uudis, eetris juba loomise hetkel, samas kui interneti kirjalik uudis tuleb luua (soovitavalt üle kontrollida) ja üles laadida.

Samas põhjustab tähelepanu hajumine raadiokuulamise ja muu tegevuse vahel ka vastuvõetavate sõnumite ebatäpset mõistmist. Ja kuigi meil võib raadio pidevalt taustaks mängida, võime me küsimusele “kas raadiot kuulad” vastata ikkagi eitavalt. Me ei märkagi, et raadio mängib – või ei pane me tähele, mis raadio mängib. Vaid 1991. aasta revolutsiooniliste sündmuste ajal kuulati iga raadiost tulnud sõna äärmise tähelepanuga, sest see sageli sisaldas juhiseid edasiseks tegevuseks. Samuti niisugust informatsiooni olukorrast riigis, mis lõi rahulikuma meeleolu ja aitas vältida pinget ja negatiivseid emotsioone.

Selleks aga, et raadiot taustaks kuulava (kuulva) kuulaja tähelepanu konkreetse sõnumi puhuks püüda, siis tuleb mingi helilise kõlliga ta tardumusest äratada, sõnumi avalause sisu korrata ka hiljem, korrata sõnumi tegijat, tegevuse kohta ja muid olulisi komponente, et sõnumi sisu oleks meile ka hilinevalt kuulama hakates mõistetav – *näiteks võõrsil toimunud õnnetuse toimumiskohta peaks uudises nimetama ka hiljem, et ei tekiks häirivat muljet, et asi leidis aset meie lähikonnas.*

Tegelikkuse loomine

Nagu öeldud, toimub raadios kommunikatsioon hääle abil. Seega tuleb leida iga sõnumi edastamiseks vastav **hääle** – kõneleja, aga sobilik helifoon, mis kinnistaks edastatavat sõnumit ning looks sobiva meeleolu. Ilma hääleta ei ole raadiot.

Puhas taustheli võib olla petlik, sest me ei näe ega tunne lõhna. Lindi-sasi kahiseb nagu hein. Kuuldemängus tehakse krudisevaid samme lumel - tärklisekotti kriuksutades. Helisid, mida me suudame kontekstis identifitseerida, pole vaja sõnadega üle seletada: kui orkester mängib ja sõdurid marsivad ja meie teemaks on näiteks vabariigi aastapäev, siis pole sõnadega vaja üle seletada.

Teemade avamiseks tuleb leida esinejad – rääkijad. Sageli on oluline nende usutlemine mitte stuudiovaikuses, vaid nende igapäevaste helide keskel. Reportertehnika annab selleks järjest piiramatumaid võimalusi. Kui raadio algusaegadel tuli sündmuskohale sõita ülekandebussiga, siis 1950ndatel tulid esimesed reportertermakid (vändast üles keeratavad – salvestasid 3 min). Mingil ajahetkel sai anda reportertermakilt raadiomajja salvestise üle, ühendades klemmid tavatelefooni toru külge. Nüüd on kõvaketas-salvestusseadmed ja internet ja MP3 failid. Paraku tempo ja odavuse taotlus on toonud eetrisse üha enam telefoni-intervjuusid, millel reporteri (kirjeldamis)funktsioon delegeeritakse mitteamakirjanikust usutletavale, kellel võib olla mingi oma huvi asjade kirjeldamisel või kel puudub vilumus ajakirjanduslikku teksti luua.

Autentne foon lisab rääkijale usutavust, kuigi vastava fooni lisamine hiljemgi ei ole keeruline. Kui just tegu ei ole võltsinguga, võib seegi olla vajalik, sest “tausthelide konservide” kasutamine on vahel hõlpsam kui autentse heli püüdmine (aeganõudev, väga head salvestusaparatuuri nõudev jne). Keskustella võib selle üle, kui palju peab

tegelikkuse loomises osalema oma häälega reporter ja kui palju mitmesugused rääkijad. Mõned reporterid räägivad ise kogu loo, illustreerides oma lugu paari illustreeriva lausega rääkijalt (eriti uudistes, kus aega on piiratult). Teised isegi usutlejad võtavad oma küsimused välja, lastes tegelastel rääkida oma lugu. Usutlustes muidugi küsimused liigendavad jutustust ning tõmbavad hajunud tähelepanu saatele tagasi. Monotoonne küsitletava jutt võib olla uinutav.

Hea kõneleja leidmine ei ole kerge. Mõned inimesed on paremad vestjad, osad pelgavad mikrofoni ja muutuvad liiga kammitsetuks või väljenduvad bürokraatlikult. Sellest johtuvalt otsivad raadioajakirjanikud paremaid rääkijaid. Mõned “kuldsuud” korduvad saatest saatesse ja mõnikord ahvatletakse neid eksperdina kõnelema ka asjadest, milles nad kompetentsed ei ole. Saatejuhtide kergema vastupanu teed võib mõista – raadios ei ole võimalik kidurat intervjuueeritavat asendada kattepildimaterjaliga. Samas ei saa sellist üheülbastamist heaks kiita, sest alati on palju häid rääkijaid, keda ei ole leitud ega mikrofoni ette seatud. Selle veenvaks tunnistuseks on nii “Kirjutamata memuaarid”, “Nipernaadi rännakud”, jne.

Neid häáli ja jutustajaid kokku sidudes loob raadio narratiive (tähendab kitsalt sündmuste esitust ajalises järgnevuses, kuid kasutatakse laiemalt – lihtsalt loo esitusena, komponeeritud tekstina). Narratiivid ilmuvad hierarhilistena ja lineaarsetena. Esimene tähendab seda, et mõned hääled domineerivad teiste üle (raadioorganisatsiooni hääled domineerivad “eetrisse kutsutute” häälte üle; omamoodi hierarhias on ka saatejuhid-toimetajad, kes juhatavad sisse ja välja kõiki esinejaid, neist allpool on reporterid, ning reporterite lugudes on siis mõned laused usutletutelt. Võimalikud on ka muud hierarhilised kombinatsioonid – näiteks kui reporter on võrdsustatud tavausutletavaga (saatejuht küsitleb sündmuskohal olevat reporterit. Mõnikord (BBC-s on selliseid näiteid) reporterit isegi ei identifitseerita. Samas on narratiiv lineaarne, sest see “rullub lahti” ajalises järgnevuses ja loogilises reastuses.

Ettekavatsetus, seltskondlikkus (*sociability*), siirus, sündmuslikkus, samastumine, igapäevasus – ringhäälingu põhijooned (Scannell 2002)

Ettekavatsetus. Raadio (ja TV) programme eristab muudest sündmustest institutsionaalsus ning neid luuakse eemalviibivatele kuulajatele. Institutsionaalne sündmus erineb teistest selle poolest, et institutsioonil on jõu-eelis korraldada ja kontrollida sündmuse olemust ja käiku ning kehtestada oma tingimused sündmuses osalejatele. Institutsiooni esindajad vastutavad sündmuse laabumise eest. Seega on raadios aetav jutt institutsionaalne (nagu ka kohtus, kirikus, koolis) – kus voli kõnelda ei ole erinevatel osalistel võrdne. Seda võib jälgida näiteks *vox populi* tüüpi saates, kuidas saatejuht annab sõna ja vajadusel katkestab ja lõpetab (mõnikord kuulajad protestivad selle peale).

Inimeste omavaheline jutt on mõeldud kolmandatele kuulamiseks. Raadiokuulamine ei ole teiste jutu salajane pealtkuulamine, vaid see jutt ongi avalik diskursus, mõeldud spetsiaalselt sihtauditooriumile.

Seltskondlikkus – on ringhäälingu kommunikatiivse loomulaadi põhijoon. Kommunikatori ja auditooriumi vaheline suhe on puhtalt sotsiaalne, programm suhtluslikku vormi. Seltskondlikkus seisneb selles, et ringhäälinguorganisatsioon ei

ole võimeline kontrollima auditooriumi. Ringhäälingu ja kuulajate suhe on sundimatu, sest kuulaja suhtes ei saa ringhäälinguorganisatsioon end kehtestada. Ringhäälinguorganisatsioon peab seetõttu hoolega jälgima, mida ta räägib inimestele, kel puudub otsene põhjus ja vajadus aparati sisse lülitada.

Siirus – toob kaasa esinemisega seotud paradoksi: kui inimese käitumine on tajutav kui etlemine, hinnatakse seda ebasiirana. Kunstlik ja stiliseeritud esinemine raadios ei ole sobiv. Seetõttu võib püüda siirust saavutada sellega, et suhelda kuulajatega igatühega eraldi, mitte anonüümse massiga.

Sündmuslikkus – mikrofon läheb sündmuste keskele, aga ei sündmuse korraldaja ega ringhääling saa kontrollida, kuidas auditoorium näiteks käitub kuninganna kroonimise ajal (Inglismaa) või jumalateenistuse ajal.

Raadio märgisüsteem. Koodid.

Märgid:

Ikoon – märk, mis sarnaneb kujutatava esemega (objektiga)

Indeks – viitab objektile, mida kujutab - sageli põhjuslikus või järgnevas seoses

Sümbol – märk, millel puudub otsene sarnasus või side oma objektiga.

Kõne

Sõnad, eriti mida räägitakse, on märgid, mis otseselt ei sarnane asjadega, mida nad tähistavad. Kuulajal tuleb kuuldud sõnadest koosnev tekst endale visualiseerida. Lisaks loob teisese koodi ka esineja oma häälega. Kui hääldus otseselt ei muuda teksti tähendust, siis annab ta kindlasti sellele oma varjundi.

Helid

Erinevalt leiutatud inimkeelest on helid “naturaalsed” – nad kajastavad otseselt objekti, millele nad kuuluvad. Valdavalt on helid ikoonid. Samas on nad ka käsitlevad indeksina (võtme keeramine lukuaugus – keegi tuleb).

Raadio kasutab valdavalt neid helisid, mis on edastatava sõnumi puhul asjakohased. Näiteks ei satu riigieelarve-teemalise intervjuu taustaks liiklusmüra. Sageli ka teemakohane taustheli reguleeritakse kõnelejate kõnetugevuse nivoost vaiksemaks. Helide asjakohasuse määrab siiski verbaalne sõnum – kui see ka raadiosaates esineb, otsustab kuulaja konteksti põhjal, kas sellele taustale peab tähelepanu pöörama. Sageli tuleb kuulajale eraldi seletada kontekstivälise taustheli põhjust, muidu oleks see eksitav.

Helidel ka avardatud tähendus: öökull –loodussaate tunnuseks, pimeduse või ka melodraama meeleoluks, kuke kiremine mitte ainult kodulind, vaid päevaalgus, talukeskkond. Andrew Crisell: sammud, mida tavaelus pannakse vähe tähele, on raadiohelide hulgas haruldased, mistõttu erilise sugestiivse mõjuga (pinge) jne.

Helipildid ei asenda täielikult sõnul seletamist, näiteks tegemaks vahet, kas öökull märgib loodussaadet või kuuldemängu.

Muusika

Täidab kahte põhifunktsiooni: (1) pakub esteetilist naudingut nii nagu ta on; (2) on iseseisvalt või kombinatsioonis sõna või heliga tähistab midagi muusikaväliselt.

Omaette esteetiline üksusena on ta enamiku raadioprogrammide alustugi ja programmitäide. Eestis ei ole ühtegi raadiojaama, mis ei mängiks muusikat.

On täiesti omaette teema, millist “sõnumit” kannab muusika semiootika tähenduses. Laulutekst edastab sõnumit selgemalt, instrumentaalmuusika puhul on selline “sõnumiotsimine” mõnevõrra keeruline.

Valdavalt loob muusika raadios emotsionaalse keskkonna. “Sõnum” jääb võrreldes verbaalse tekstiga ebamääraseks, ning sõltub tegelikult muusika taustfaktoritest – pealkiri, esitaja, esitaja või teemaga seotud legend, helilooja jne. Need loovad muusikale juurde narratiivi, kuid see on kõik kaudne “sõnum”.

See muusikasõnumi ebamäärasus sobib raadiosse kui taustmeediumi. Me ei pea püüdma edastatava konteksti taibata ega sellest endale kujutluspilti luua, vaid sobitada selle meie enda mõtetesse ja meeleolule.

Raadio esmane kood on verbaalne, sest ta seletab kõiki teisi koodi. Et tekst ei ole lugemiseks nähtav, siis raadio kood on eeskätt kõne, mitte kirjatekst. Samas suur osa raadiotekstist on eelnevalt kirjutatud – seega eelnevalt välja mõeldud, mitte spontaanne. Ettevalmistatud raadiotekst on ka mõttelt selgem kui spontaanne.

Kirjutatud tekst võib olla liiga kontsentreeritud, seetõttu tuleb seda kirjutada suulise kõne reeglite kohaselt – selles kasutatakse kõnekeelseid väljendeid, kõnekeelset lausestust. Raadioteksti ei tule lugeda, vaid rääkida. Lugemine loob ka barjääri kuulaja ja esineja vahel – lugemine tundub ebasiiras, seetõttu ka vähem usutav.

Samas uudiseid ja ka järjejuttu loetakse. Uudistes peavad sõnad kandma täpsust, selles puudub jutustaja – kõnelejaks on uudissündmus. Sõnade sümboliline tähendus suureneb ja diktori hääle kui tema isiksuse indeksi tähendus väheneb. Raamatu ettelugemisel rõhutataksegi teksti kui huvikeset ning nauditakse selle ilu.

Kirjalik tekst ei sobi üldjuhul raadiosse sellepärast, et kõrv ei suuda seda piisavalt efektiivselt püüda. Asjade ja keskkonna kirjeldused nii ilukirjanduses kui ka uudislugudes sobivad olemuselt raadiosse. Sama lugu on ideede, arvamuste ja väidetega, kui neid esitatakse spontaanselt kõne süntaksiga. Kui ideed muutuvad abstraktsemaks ja nende esitus on ette välja mõeldud või eriteadmisi nõudev, on raadio ebaefektiivne.

Raadio keel on eeskätt referatiivne – tegelikkuse peegeldamisele suunatud – see esineb raadio uudistes, kommentaarides, dokumentalistikas.

Jutu- ja keskustelusaadetes domineerib emotsionaalne keel – saatetekstide oodatuse, et nad räägiks oma tunnetest, meeleoludest ja ellusuhtumisest.

Raadios esineb ka veenimisfunktsiooni – reklaamis. Kuuldemängus ja kirjanduse ettelugemise puhul peitub sõnum tekstiesteetikas.

Kui enam raadiotekstist on ühesuunaline kommunikaatorilt retsiipiendile, siis nn. telefoni-vox-populi saadetega luuakse illusioon kahesuunalisest kommunikatsioonist, et kuulajalt saadakse kohene tagasiside, näidatakse, et saatel on kuulajad ja et need on suutelised reageerima koodile, mida saade edastab.

Programmid. Saated. Formaadid. Žanrid.

Formaat ja žanr. Mõlemad kirjeldavad programmi ja saate tunnuseid. Formaat üldisemalt, žanr täpsemalt, rohkem sisust lähtuvalt loomingulist võttestikku kirjeldavalt.

Saade – ajaliselt, sisuliselt ja vormiliselt piiritletud programmilõik.

Programm – pikem saade, mis omakorda koosneb ajaliselt, sisuliselt ja vormiliselt piiritletud osadest, mis alati ei pruugi olla omaette saated.

Programm – saatepäevakava.

Žanrid: reportaaž, intervjuu, vestlus/loeng/sõnavõtt, olukirjeldus (dokumentalistika), uudis (oma all-žanride ja lühivormilisusest tulenevate iseärasustega).

Puudub konventsionaalne selgus isegi ühe kultuuriruumi raames, rääkimata rahvusvaheliselt. USAs näiteks ei kasutata mõistet “reportaaž”. Mõnel pool nimetatakse reportaažiks iga reporteri osalusel sündinud raadiolugu või -saadet. Puhtaid žanre ei ole. Need sulanduvad üha enam, sest kajastatav sündmus määrab žanrivaliku, sageli ka saate ettevalmistamiseks võimaldatav aeg. Ajapuudus, vähesed tehnilised võimalused (nt. Montaaživõimaluse puudumine või arvutiprogrammi primitiivsus), samuti vähene professionaalsus vähendavad žanrivaliku raadiopärasust ja mitmekesisust. Valdo Pandi (1965) skaala algab diktori edastatavast telegrammistilisest uudissõnumist, mida kantakse ette neutraalsel toonil ja lõpeb raadiolukirjeldusega – dokumentalistikaga, mis sisaldab kunstilisi elemente (muusika, draama, proosa, poeesia) ja milles avaldub reporteri isiksus.

Paraku taanduvad reportaažid intervjuudeks, intervjuud reporteri (telefoniliseks) sõnavõtuks või vestluseks või halvemal juhul jutuajamiseks, milles reporteri-usutleja roll enam ei eristu. Rolle delegeeritakse.

Reportaaž.

Sõnaline ja heliline pilt sündmusest, füüsilisest keskkonnast või meeleolust.

Reportaaž nõuab sündmust. Ilma sündmuseta on võimalik kirjelduse esitamine, kuid mitte dünaamiline ajakirjanduslik materjal.

Võimalik on raadioülekanne mõnelt kontserdilt või matusest viisil, et reporter ei sekku, kuid seda ei saa pidada päriselt reportaažiks.

Lühivormid – uudisreportaaž: 2-4 min. Eeskätt reporteri jutustus, mida ilmestab sündmuspäiga atmosfäär ja võib-olla lühiintervjuu. Sündmuspäik antakse edasi lühikeste kirjeldustega ja detailidega.

Pant teeb vahet kommenteerival reportaažil (näiteks spordivõistlusel või paraadil kus primaarne on kõneleja ning lühiintervjuud võivad puududa), reportaaž-loengul (näiteks näituselt, ajaloolisest paigast, laborist – primaarne on esineja, reporter kirjeldab ja viib juttu edasi). Kuskil skaala lihtsamate vormide otsas on ka konfereeriv reportaaž, kus primaarne on sündmus (kindla kavaga kontsert vm) ning reporter

teadustab palasid, vajadusel täidab pikemaid pause ning teeb ka teemakohase sissejuhatuse.

Klassikalist reportaaži kirjeldab Pant järgmiselt: *olulised komponendid on reporter, sündmuspaiga atmosfäär ja esinejad. Kuulaja kohalviibimise efekt on maksimaalne, sündmuspaiga atmosfääri funktsioon aktiivne, vestlused, meeleolu, intervjuud info edasiandmiseks. Süžee dünaamiline, lõpp puänteeritud. Primaarne on reporteri individuaalne lähenemine toimuvale ning selle avamine teksti, jutuajamiste ja sündmuspaiga häälte abil.*

Reporteri roll on kas **vaatlejana** (näiteks laulupeo rongkäiku kirjeldab trassi äärest) või osalejana (liigub rongkäiguga kaasa).

Töödeldud-töötlemata reportaaž: mõnikord liigitatakse omaette vormiks otsereportaaž, samas on võimalik ka salvestatavates reportaažiliikides töötlematus (“otse” on vaid tehniline parameeter). Lisaks heale rääkijale ja mikrofonile on vaja hästi **ettevalmistatud improvisatsiooni**. Sünnib kohapeal, aga taustinfo on läbi töötatud, aga keskendutakse sellele, mis toimub. Võib olla teatud osas valmis tekst, kui sündmuste kulg on teada ja on vaja teatud pikkusega “ajatäidet”, vahele sündmuskoha kirjeldused.

Töödeldud improvisatsioon – originaaltausthelile lisatakse töödeldud tekst. Samas säilitatakse samaaegsuse (olevikulisuse) efekt grammatiliselt olevikuaega kasutades. Enamasti rakendatakse olukordades, kus pikalt kestva või ajaliselt määratlemata sündmus on vaja reportaaživormis esitada lühidalt (või lühemalt kui sündmus ise).

Intervjuu.

Raadios omapärane, et küsimus-vastus infohange on omaette žanriks. Muidu ju valdavalt infohankimise viisiks. Kaks vestlevad kolmanda jaoks. Intervjuu mõjujõud seisneb selles, et ajakirjanik ei vahenda allika öeldut, vaid kuulaja kuuleb ise, mida küsimusele vastuseks öeldakse.

Eesmärki silmas pidades:

Uudis-intervjuu	=	ekspertintervjuu
Arvamus-intervjuu	=	probleemintervjuu, kogemusintervjuu
Isiku-intervjuu	=	portree-intervjuu

Intervjuuna saame käsitleda ka selliseid kõnelusevorme, nagu debatt (ümarlauavestlus), pressikonverents ja mikrofoorum (keegi vastab vaid kuulaja küsimustele (telefon, e-mail) modereeritult või ilma).

Intervjuud mõjutavad asjaolud.

Intervjuu käigus taotleb usutleja teatud eesmärki (info saamist, arvamuse avaldumist). Tulemuseni jõutakse, kui küsitletav seda soovib ja reporter oskab luua õige **vastastikuse mõjusfääri** (*interaction*) ja hoiab seda kogu vestluse vältel. Intervjuud võivad pärssida nii intervjuu teema, reporteri isik, eelarvamused, kartlikkus jne.

Need kõrvalseigid loovad vestluse **sisemise dünaamika** – need on vestluse käigus ilmnevad sisemised protsessid, mis soodustavad või takistavad intervjuu kulgu, mis avalduvad välises dünaamikas – meeleolus ja rütmis. Pole kontakti, pole ka

rütmi ega meeleolu. Hilisem montaaž ei võimalda halvast toormaterjalist vormida head lõpptulemust, kuigi üht-teist on võimalik päästa.

Sellest tulenevalt valitakse ka intervjuerimise tehnika. Need erinevad vestluses peaministriga ja õnnetuse juhutunnistajaga, küsitluse eesmärgist lähtuvalt (kas püütakse linnapealt saada selge vastus probleemide põhjuse ja lahendusteede kohta või aetakse meestega õngejuttu. Mõnele inimesele tuleb esitada nappe küsimusi, mõne puhul pikemaid vestluslikke repliike, et ta saaks end koguda. Muheda rääkijaga võib mängus kaasa minna ja pakkudagi talle võimalust suutäieks naeruks.

Intervjuu loomise põhiraskuspunkt langeb vestluse ajale, kui küsitaja kui ka vastaja on vastastikusel mõjusfääris – interaktsioonis. Kuigi on tegu kahekõnega, on reporter olukorra peremees – see õnnestub aga vaid, kui intervjuu on ette valmistatud – kavandatud on eesmärk ja teed selleni jõudmiseks. Pikemal puhul ka teatud stsenaarne plaan. Selleks on vaja olla kursis teemavallaga või isiku taustaga. Kui kindlat suunda reporteril ei ole, siis võib intervjuu kujuneda tavaliseks jutuajamiseks, mis areneb eelkõneleja öeldu varal. Selline kõnelus võib võtta ootamatuid pöördeid, mis ei pruugi olla ajakirjandusliku väärtusega. Mõnikord parandab reporteri vähiklikkuse ära hea vastaja – peasi et reporter teda pidevalt poolelt lauselt ei katkestaks ning mingi hoopis teises suunas sihitud küsimusega edasi ei ratsutaks (tihti isiku-intervjuudes). Loomulikult ei tohi kava olla dogmaks, kui jutus tuleb ilmselt uusi, huvitavaid detaile.

Vestlus/esinemine/loeng. – Nt. Hillar Palametsa ajalootunnid, David Vseviovi “Müstiline Venemaa”, Jüri Kuuskemaa “Memoria” jne. Tekst, kui on, peab olema räägitav, mõjuma spontaanse vestluse-jutustusena.

Dokumentalistikas liidetakse kõik teised žanrid kokku kuuldeliseks dokumentaalpildiks. Selles on narratiiv, reporter on jutustajaks, seda on komponeeritud autentse heliga, muusikaga, heliefektidega. On intervjuusid. Rütmi säilitamiseks peab olema selgelt liigendatud ning üksikud osised ei tohiks olla teistest märgatavalt pikemad. Sündmuslikuma teema puhul tausthelidel suurem roll, samas kui probleemkäsitluste puhul on erinevate kõnelejate vastandav/täiendav vaheldava rääkimisjärjekorra määramine.

Uudised

Uudised on raadio võtmeosa, mis eristab seda näiteks tavalisest plaadimasinast. Uudiste tegemist nõuab ka ringhäälinguseadus – ühe vähese kohustusena raadiotele.

Nagu varem oleme tõdenud, on raadio tunnusjoonteks:

- räägitav tekst
- ainult hääl
- kuuleb ainult korra
- “kohe-ja-nüüd”
- isiklik

Need pädevad ka uudiste puhul. See tähendab, et meil ei ole ei loetavat teksti ega hääli illustreerivat pilti – ei seisvat ega liikuvat.

See loob olulisi piiranguid võrreldes ajalehe ja televisiooniga.

Esiteks – teksti loetakse ette oluliselt aeglasemalt kui inimene silmadega ise loeb. Diktor esitab minutiga umbes 160-180 sõna (see teeb umbes 4 sek üks tavaline tekstirida). Võime ise arvutada, kui kaua kulub raadios esitamiseks aega uudisloo puhul, mis ajalehes hõlmab 2000 tm (240 sõna). Üle kahe minuti, kuigi lehes on see päris pisike lugu. Oleneb ettelugeja esitusmaneerist, tempost jm-st. **See seab piirangud edastatava mahule.** Seega vähem tõlgendusi ja tausta, rohkem esmatähtsaid uudisfakte.

Teiseks uudiseid tuleb raadios tarbida **ette antud järjekorras**. Ebahuvitava saab vahele jätta tähelepanu hajutamiseks, aga et järgmist huvitavat uudist tabada, tuleb mittehuvitavat kuulata vähemalt poole tähelepanuga. Kuulajatele tuleb abiks n.ö eelviited, näiteks uudistesaalet alguses, mis kinnistab ta kuulajaks juhul, kui saates on kavas teda huvitavaid uudiseid. Kõrva tuleb pidevalt stimuleerida, et oleks võimalik märgata teemade vahetust ja teritada tähelepanu.

Sõnul tuleb seletada kõike, s.h. seda, mis televisioonis on ära näidatud pildiga. Andrew Crisell võrdleb ajalehefotot raadio tsitaathelilõiguga (s.t helilõiku, milles kedagi tsiteeritakse tema enda häälega, või: inimene ütleb ise oma tsitaadi – milles raadio on ehedam tsiteerija kui ajaleht).

Kuigi tekst võib olla, ja enamasti uudiste puhul ta ongi kirjutatud, on see mõeldud rääkimiseks – suuliseks ettekandeks.

Komplekt “*räägitav tekst + ainult hääli + kuuleb ainult korra*” (ehk piiratud võimalus mõista) kehtestab uudistekstide **lihtsuse** nõude.

Seda lihtsust uudistekstide puhul saavutame eeskätt lauseehituslike võtete abil.

- lühikesed laused (*max* seitse lauseühikut – operatiivmälu maht)
- lihtlaused või rinnastavalt seotud liitlaused – mitte alistavad liitlaused ja kindlasti mitte põimlaused.

Lihtsaid lauseid saab konstrueerida niiviisi, et lähtume põhimõttest ühes lauses üks mõte. Kui seame näiteks avalausesse koos uudisega ka kogu tausta, siis saame keeruka lause, milles on palju eestäiendeid, sest kogu uudise eellugu muutub nominaliseerub ja kolib lauses ettepoole põhisõna, mis lauses määrab sisu ja sellest lähtuvalt ka arusaadavuse. Kuigi uudise puhul peaks pööratud püramiidi reeglist lähtuvalt olema uudis eespool ja taust tagapool, siis grammatilise loogika kohaselt – eesti keeles on tagatäiend üliharva esinev vorm – tuleb taust lausesse uudise ette. Omamoodi tingib seda ka ajalehetekstide puhul õpetatav vorminõue, et *lead* e. avalõik peab olema kõik kokku üks lause. Raadios see ei sobi.

Kirjanike liidu juhatus valis ajakirja Looming uueks peatoimetajaks seni ajakirja ilukirjanduse osakonna toimetajana töötanud Udo Uibo.

Õige oleks: Kirjanike liidu juhatus valis ajakirja Looming uueks peatoimetajaks Udo Uibo. Udo Uibo töötas seni ajakirja ilukirjanduse osakonna toimetajana.

Räägitavuse nõue lisaks eemaldab lausest konstruktsioonid, mida tavalises keeles ei räägita. Lauselühendeid on raadiouudiste tekstides palju, kuigi tavakeeles ei ütle keegi, et “*jättes naabrimuti pingile, läksin bussi peale*”. Millegipärast aga uudises ütleme ikkagi, et “Seoses majanduslike raskustega lõpetas ilmumise ajaleht Saarlane, jättes Saaremaa teise lehe konkurendita.”

Ka lauseehitus peab järgima kõneldavuse printsiipi, kus ei ole kohta pikkadel, mitu korda alistuvatel lausetel ja ka mitte kiiludel, mis sageli lõhuvad tervikfraasi. Igasuguste mõttekatkestuste ja vaheekskursside puhul on oht, et unustame vahepeal ära, millest jutt käib ja mis millega seondub.

Kii!: Eesti Panga pressiesindaja Kaja Kell ütles aga, et väide, nagu Eesti Pank pole innovatsioonipanga tähelepanu möödalaskmistele juhtinud, ei vasta tõele.

Õige oleks: **Eesti Panga pressiesindaja Kaja Kell ütles aga, et tõele ei vasta väide, nagu Eesti Pank pole innovatsioonipanga tähelepanu möödalaskmistele juhtinud.**

Kuuleb vaid korra:

Võõrsõnad, arvud, nimed-tiitlid, lühendid.

Korrata võtmesõnu, sest uudise algus võis kaduma minna. Seetõttu võib korrata põhitegijaid, põhisündmuskohti jm olulist nimepidi, mitte kasutada asesõnu ja sünonüüme või koguni metafoore.

Selgus, täpsus:

“jutumärke” pole, seetõttu tsitaadi korral saatelause on tsitaadi ees, samuti ei kasuta me parafraasis I pööret. Otsetsiteerimiseks on helitsitaadid.

“Meil oli hea”, ütles Juss Jukule pärast väsitavat matka. – nii ju keegi spontaanselt omavahel ei vestle.

Viitamine

Võimalikult vähe faktide edastamisel, eriti lühitekstides – sest aeg on piiratud. Mida kaugem on sündmuskoht, mida kindlam on fakt, seda vähem vajame viidet allikale. Allikad esitatakse kirjalikes tekstides usutavuse ja kontrollitavuse tagamiseks. Suulise lühiuudise (kogupikkus alla minuti) ettekandmise ajal ei suuda kuulaja hinnata allika asjakohasust, samas koormab info allika kohta operatiivmälu. Arvamust aga ei tohi esitada viiteta, s.t. sisuliselt faktina. Sel juhul esitatakse allikas enne väidet (*Peaminister väitis pressikonverentsil, et peame palku kärpima.*). Sageli personifitseerime asutuse, mille juht või esindaja infot või seisukohta edastab: *teatab välisministeerium.*

Kasutatud kirjandus:

1. Crisell, A. Understanding Radio. London-NY: Routledge, 1994
2. Farmann, E., Kramhøft, P. Raadioajakirjandus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1997
3. Hendy, D. Radio in the Global Age. Cambridge: Polity Press, 2000
4. McLeish, R. Radio Productions. Oxford: Focal Press, 2005
5. Pant, V. Žanriskaalast saateskaalani, definitsioonist reportaažini. *Fakt-Sõna-Pilt II*, Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1965, lk 88-107

6. Raadiouudis. Seminari materjalid. Tallinn: Eesti Ringhäälingute Liit, 1998
7. Raadiouudis II. Seminari materjalid. Tallinn: Eesti Ringhäälingute Liit, 2000.
8. Scannell, P. Radio, Television & Modern Life. Oxford: Blackwell Publishers, 2002
9. Scannell, P. The relevance of talk. In: *Broadcast Talk*. London: SAGE Publications, 1991, pp 1-13.
10. Triikkel, I. Ringhäälinguaeg, Tallinn, 1998